CUMHURİYET'İN 75. YILINDA

TÜRKİYE'DE DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

İLMÎ TOPLANTISI

(İZMİR – 4-6 ARALIK 1998)

Tebliğler

Yayına Hazırlayanlar

Doç. Dr. Fahri UNAN - Yücel HACALOĞLU

Ankara - 1999

"Cumhuriyetin 75. Yılında
TÜRKİYE'DE DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ"

Türk Yurdu Yayınları: 56

ISBN 975 – 7841 – 42 – 0

Dizgi: *Türk Yurdu*

Baskı: Gökçe Ofset

Nisan 1999- ANKARA

Haberleşme: Türk Ocakları Genel Merkezi,
Prof. Dr. Osman Turan Sok. Nu. 1
Balgat / ANKARA
Tel: 0312.284 35 90 (4 Hat) - 284 31 23

EĞİTİM, DİN VE DEĞER

Süleyman Hayri BOLAY[*]

Eğitim, ilk insandan beri önem kazanmış ve bu önemi korumuş olan bir olaydır. Ama olayın bilgisel (epistemolojik), varlıksal (ontolojik) ve değersel (aksiyolojik) cepheleri var. Biz "Eğitim nedir?" sorusuna cevap aramadan önce, "öğretim nedir?" sorusuna cevap vermeye çalışalım. Çünkü eğitimin bilgisel yönü önce gelir ve önem taşır. Çünkü insan, bilgi ile eğitilir, öğretilerek eğitilir.
O halde öğretim nedir? Eğitim gibi öğretim de önce bir bilgi sorunudur; varlıklarla, varolanlarla ilişki kurmanın bir çeşididir. Bir varlıkla, bir varolanla, meselâ bir insanla, yahut hayvan çeşidi ile ilişki kurabilmek için onu az-çok tanımak lâzımdır. Bunun için insan bir varlık çeşidi hakkında bilgi edinecekse, kendisini o varlığın durumuna göre ayarlaması gerekir. Yoksa doğru bilgi edinemez, afaki, teorik bilgi edinmiş olur. İnsanın bilme faaliyeti, elde edilen bilginin varolana uygun olmasını hedefler. Aksi takdirde doğru bilgi (objesine uygun) elde edilmiş olmaz.

İnsanoğlu, varlıklar hakkındaki bilgisinin çoğunu öğretim yoluyla kazanır. Öyleyse öğretimin ne olduğu sorusuna cevap verebiliriz:

Öğretim, kişilere, varlıkların, varolanların bilgisini kazandırma yahut edindirme faaliyetidir.

Kişinin edindiği bilgi, onda şöyle veya böyle bir etki meydana getirir: Yani, o bilgi, kişide bazan bir heyecan, bazan bir düşünce, bazan da farklı bir davranış meydana getirir. Bunların her birisi, bir tavır, bir tutumdur. Olaylar ve varlıklar

---

(*) Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Felsefe Bölümü Başkanı.
[1] *Kamu Hizmeti Dergisi* s.24, Ocak 1990.
[2] Bkz. J. K. Birge, *Bektaşilik Tarihi*, s. 24.
[3] C. Ünal, *Genel Tutumlar*, s. 8.

karşısında insan edindiği bilginin tesiriyle bir tavır içine girer. İşte bu tavır yahut tutumun başında öğrenim gelir.
Kişinin uyanan öğrenme arzusu öğretime, yani düzenli öğrenmeye yol açar, öğrenme gerekli olmakla beraber, her insan her şeyi öğrenemez. Buna, istese de ömrü ve imkânları elvermez. Binaenaleyh, öğreneceği bilgiler arasında bir seçme yapması lazımdır. Bu seçmeyi belirlenmiş bir amaca göze alması gerekir. Öğretimin amacı, öğrencisine ama seçilmiş bilgi öğrenimini sağlamak olmalıdır. Varolanları varlık alemini tanımak öğrenim olduğuna göre, kişi öğrenim ile belli bir düşünce şekli (bir zihniyet) kazanır.

Tutum, diyoruz, ama; tutum durup dururken kendi başına meydana gelir mi? Herhalde kendi başına meydana gelmez. Çünkü tutum, insanın dünyasının belli bir kısmına ait duygu, idrak ve bilgilerimizin bir terkibi (sentezi)dir. Dolayısıyla tutum belli bir objeye ve belli bazı durumlara odaklanabilir. Halbuki değer objeyi çoğu zaman aşar.

Öğretimin ne olduğunu az çok anladık. Şimdi eğitim nedir? sorusuna cevap vermeye çalışalım:

Eğitim, çok yönlü bir faaliyettir, çok yönlü bir ilişkiler ağıdır. Ferde yönelik, topluma yönelik cepheleri vardır. Ferdi yönden bedenin eğitimi, nefsin eğitimi, zihnin eğitimi, ahlâkın eğitimi, kültürel eğitim gibi önemli konuları ihtiva eder. Bunlar ferdin toplumsal yönü ile de ilgilidir.

Eğitim çok yönlü olduğu için tarifleri de çeşitlidir. Yöneldiği amacına göre tarif edilebilir. Fakat burada amaç ön plana çıkar. Yani niçin eğitim verildiğinin cevabı yönlendirici rol oynar. Tarihi geçmişimizde, kültürümüz ve geleneklerimiz ile bağlantının devam ettirilmesi yeni nesillere aktarılması amaç ise, o zaman eğitim, tarihi ve milli kültür eserlerini tanıtmak ve onlardan faydalanılmasını sağlamaktır, denebilir. Eğer eğitim faaliyetinden maksat belli konularda dünyadaki gelişmeleri tanıtmak ise eğitim, bir tekâmül faaliyetidir, denebilir. Nitekim hizmetiçi eğitim faaliyetleri böyledir. Ama eğitimde hedef, bilgili, hamleci ve ahlâklı nesiller yetiştirilmesi ise bu durumda eğitim, nefsin arzularını kontrol altına alabilen, nefis muhasebesi yapabilen içinde oto-kontrol mekanizması kurabilmiş, aklını hislerine galip kılabilen, mücadeleci nesiller yetiştirmek, diye tarif edilebilir. Bu son tarifte eğitim faaliyeti insanı terbiye etmek, edeplendirmek, *'edeb'* aşılamak ve bunu benimsetmek olarak gözükmektedir. İnsanın kendi tabiatına karşı mücadele etmesi bedenini, ruhunu, zihnini kontrol etmesi, eğitimde Kant ve benzeri filozoflarca da benimsenmiş ve dile getirilmiştir.

Bundan dolayı bizim kültürümüzde '*edeb ya hu*!' denilmiştir. '*teeddüb ederim*' denilir. Meselâ kıbleye karşı ayağım uzatmamak veya abdest bozmamak bir edebtir. Büyüklerin yanında saygılı davranmak bir edebtir. Edebe bu kadar önem verilmesi, bilginin ve ilmin toplumda iyi gayelerle kullanılmasını kişinin maddî ve manevî hayatını kuşatmasını temin etmeye yöneliktir. Eğitim ve edeb, hem bilgiyi, hem ameli ihtiva etmektedir. Eğitim öyleyse, insanın davranışlarında iradi değişiklikler yapma kişinin kendisini başkalarına, dışarıya açma fırsatı kazandırma sürecidir. Bu da önce bilgi ile sonra da bu bilginin derunileşmesi, özümlenmesi ile mümkündür. Şu halde eğitimde öğrenme (bilgi) ve öğrenilenin gereğine göre davranma (davranış değişikliği, amel) iki ortak esas noktadır. Hattâ öğretim ile eğitimin ilişkisi açısından bakarsak eğitim, önce bir öğretim veya öğrenimdir.

***

İnsan beslenmede, örtünmede, kazanmada, hayatlarının devamında ve benzeri tabii ihtiyaçlarını karşılamada hayvanlardan ayrılır. Onu hayvanlardan ayıran özelliklerin başında akıl ve iz'an sahibi olması gelir. Onun inanç sahibi olması ve davranışlarında, günlük hayatında da *inancının gereklerine göre yaşayan tek varlık olması, insanın değerlere göre hareket etmesi neticesini doğurur*: İnsanın davranışlarında din, ahlâk ve hukuk kaynaklı değerlere bağlı olması onun hakiki insan olmasının ölçülerini verir.

Zira insanlık dışı hareketler veya insana yakışmayan hareketler insanın bağlı olduğu değerler sistemine göre değerlendirilir. Nasıl hayvani hareketler hayvanlar için tabii karşılanırsa, aksi de tabii karşılanır; yani insani hareketler de insan için tabii karşılanır. İnsan değer koyabilen varlıktır; o, bu hususiyeti ile de diğer varlıklardan ayrılır. Aynı zamanda, insan değerlere bağlanması ile de temayüz etmektedir. İnsanı değerlere bağlayan şey nedir? Onu değerlere bağlayan şeylerden birisi inanç (iman), birisi bu değerlerin getirdiği müeyyidelerden çekinmesi, bir diğeri de, değerlerin teşviklerinin câzibesidir.

Değerlerden bahs ediyoruz; değerin ne olduğunu söylemiyoruz. Bunu daha ileride ele alacağız! Burada hangi değerlerin söz konusu edildiği sorulabilir. Hemen söyleyelim "Aşkın Değerler"i söz konusu ediyoruz. Aşkın değerler, Aşkın varlıktan, yani Allah'tan kaynaklanan değerlerdir. Peki neden bunlardan bahsediliyor, denilir ise şöyle cevap verebiliriz:

Bütün dünyada değerler ya yıkılma durumuna gelmiştir; yahut da büyük sarsıntılar geçirmektedir. Teknolojik ilerleme, madde ve menfaat hakimiyeti insanla-

rın dini ile, Allah ile olan bağlarını ya kopardı veya zayıflattı. Bundan dolayı da insanlar ve toplumlar bunalımdan bunalıma düşmekte, bir türlü buhranlardan çıkamamaktadır. Susuzluktan kurtulmak için tatlı su yerine âdetâ deniz suyu içerek susuzluğunu bastırmak gibi garip bir tutumun içine girmektedir. Maddî hayat ve maddeci, zevkçi hayat tarzı, tuzlu su gibidir; içtikçe insanı susatır. İnsanlığa saadet yerine ıztırap getirir.

İnsanın değer koymasının neticeleri neler olabilir? Maddî hırslar azgınlaşır. Eşitlik (bencillik) hakim olur; insani duygular kaybolur, hayvani duygular kabarır ve her yerde kol gezer. Zina ve her çeşit cinsi sapıklıklar meşrulaştırılır. Bağımlılık kazandıran maddelerin kullanılışı artar. Tedhiş hareketleri yoğunlaşır, cinnet toplumları veya toplulukları oluşur, intiharlar artar. Aile geçimsizlikleri çoğalır, boşanmalar artar, aile müessesesi zayıflar ve dağılır.

Nitekim Batılı toplumlarda bu hususlar daha çok görülmektedir. ABD Yüksek Mahkeme Başkanı'nın idari yardımcısı Mark Canon "*Vital speeches of the Day*" dergisinde (15. 08. 1981) yayınlanan konuşmasında ABD toplumundaki manevî değerlerin yıkılmasının doğurduğu sonuçlara işâret ediyor: ABD'de 1980'lerin başında bütün evlerin üçte biri tecâvüze uğramıştır. Dinin ve mâneviyâtın karalanması âileyi sarsmış, bu da çocukların kendine güvenlerini yitirmesine yol açmıştır. Buradan doğan bilinen bir çok bozukluklar ortaya çıkmıştır[1].

İşte bunlar ve benzeri olaylar dünyamızda hâkim olduğu için insanlar ve toplumlar manevî tatmin ve kurtuluş yollan aramakta, meditasyon veya seanslarından, medet umar hâle gelmektedir. Dolayısıyla dinler, büyük rağbet görmektedir.

***

Söz buraya gelmişken aşkın değer kaynağı olarak dinin üzerinde biraz duralım. Önce "*Din nedir*?" sorusuna cevap verelim:

Din, Allah ile (mutlak varlık ile) veya O'nun yerine geçirilen bir varlık ile kurulmuş olan bağdır. Dinin esasım Aşkın Varlığın (Allah'ın) bildirdiği bilgiler teşkil eder. Allah'ın bilgisi mutlak, kesin ve değişmezdir.

Dinin hem ferdi hem içtimaî, hem psikolojik hem de sosyolojik yanı vardır. Fikrî temelleri, daha doğrusu ilâhî bilginin (vahyin) çeşitli yönlerden yorumu muhtelif açılardan sistemleştirilmiştir. Bu haliyle din, genellikle insanlara bir dünya görüşü, bir inanç sistemi ve bu dünya görüşüne, inanç sistemine göre bir yaşama tarzı sunar.

Bunun yanında din insanı, ölümsüzlük veya *sonsuzluk* alanına yerleştirir. Bu alan çok geniştir. Her şeyi saran veya kuşatan bir insani değer ve eğitim için kuşatıcı bir hedef sağlar. Din, bir değerlendirme ve değer biçme tarzıdır. Aşkın ve yaratıcı bir varlığa iradi olarak şuurlu bir şekilde bağlanma, teslim olmadır. Bu açıdan din varoluşa mânâ kazandırır.

Dinin sosyal yönü, kuşatıcı olup bu yanı, daima ağır basar. Din, sosyal kimliğin temel belirleyicisidir. Bunlardan dolayı modern dünyada din anlayışı dinin bu yönüne dayandırılmaktadır. Meselâ Avrupa Konseyi, 1993 Şubatında yaptığı toplantıda din eğitimi ile ilgili aldığı 16 maddelik bir karar suretinde, 3.maddede, dini bu yönüyle tarif etmektedir.

"Din, insanın kendisiyle Tanrısıyla, dış dünyasıyla ve içinde yaşadığı toplumla olan *ilişkisinin artması* anlamını taşır. Burada ilişkiler din olarak nitelenmiyor; ama ilişkilerin artmasına din deniliyor. Neden? çünkü çeşitli alanlarla ilişkilerin artması dini din yapmaktadır. Yoksa vicdanlara hapsedilmiş bir din değildir. Çünkü her din ya bir cemiyeti, ya bir kavmi, veyahut da bütün insanlığı insanîleştirmek, ahlâken seviyesini yükseltmek, kötülüklerden uzaklaşmasına yardım etmek iddiasıyla gelmiştir.
Şu halde dindar olmak için "ilişkileri artırmak" için evvela dinin aslım, Allah'ın bildirdiklerini doğru bilmek ve anlamak gerekir. Bu da, dindarın emirleri yaşamasına ve bilgisini derinleştirmesine bağlıdır. Bu ise bir öğretim ve eğitim işidir. Netice olarak böylece din eğitimi ve eğitiminin zarureti ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar din eğitimi neden lüzumludur? sorusuna cevap vermiş olduk. Fakat meseleye bir başka açıdan da bakılmalıdır.

Bizim toplumumuzun % 98'i müslümandır. Müslümanlığın esasları, ahlâkî ilkeleri, her Müslümanın ortak inancı ve paydasıdır. Çünkü Müslümanlar bu inançları ortak olarak şu veya bu şekilde yaşıyorlar. Bilim (bilhassa sosyoloji, sosyal psikoloji, sosyal antropoloji) özellikle yaşadığımız toplumu anlamak ve tanımak zorunda olduğumuzu haber veriyor. Bilginler, bilim kuruluşları (bilhassa üniversiteler) toplumu etkileyen ve yönlendiren inançları ve değerleri araştırmak ve incelemek zorundadırlar. Bu işi din görevlileri bilimsel olarak yapamazlar. Biz de ruhban sınıfı ve ilgili kuruluşlar (kilise ve bağlı müesseseleri gibi) olmadığına göre bunu bilim adamlarının yapmaları lâzımdır. Tarihçi, sosyolog, iktisatçı, etnolog ve diğerlerinin hepsi toplumu yakından anlamak durumundadırlar.

Toplumda dinin nasıl yaşandığı, insanların nasıl etkilendiği, toplumu dinin nasıl etkilediği, mezheplerin, tarikatların ve cemaatlerin kişileri ve toplumları na-

sıl etkiledikleri etraflıca incelenip bilinmelidir.

Bu hususlar iyi bilinmedikçe toplumda uyum ve ahenk olmaz; huzursuzluklar hakim olur. İnanan inanmayanın, inanmayan da inananın inançlarını bilmeli ve bu konuda her iki taraf da eğitilmelidir. Toplumsal barışın kaynağı dindir, dindeki sevgi ve kardeşliktir, ortak paydalardır. Buna da her toplumun ihtiyacı vardır.

Dinin doğru olarak öğretilmesinin zaruretinden ve eğitiminin gerekliliğinden bahsettik. Bu öğretim ve eğitim lüzumlu ise bunun amacı nedir?

Din eğitiminin amacı, insanın kendi tabiatına karşı mücadelesini sağlamak, insanlara insanlığı öğretmek ve insanlık idealine uygun insan örnekleri yetiştirmektir. Bunun yanında ülkede milli birliğin temininde yardımcı olmaktır. Milli birlik şuuru, fertlerin manevî değerlere bağlılığı ile kendini gösterir. Bu şuur, devletin bekasının ilk şartıdır. Bunda da dinin rolü en başta gelir.

***

Gelelim Değerlere:

Buraya kadar eğitim nedir? Din nedir? Din ve eğitim ilişkileri nasıldır? gibi konulara cevaplar aradık.

Şimdi değer nedir? Değerin eğitimle ve dinle münasebetleri nelerdir? Değerlerin yeri ve önemi nereden gelir? gibi sorulara cevaplar vermeye çalışalım.

Değer, arzu edilen, ihtiyaç duyulan şeye karşı beslenen amaçtır. O, bir şeyin arzu edilebilir, arzuya şayan olduğuna dair sahip olunan inançtır. Bu inanç, dini bir inanç olmayabilir. Meselâ "Ben inanıyorum ki Ali yalan söylemez" dediğim zaman burada Ali'nin hareketine inanca dayalı bir değer katıyorum. Yağmurun yağması herkes için iyi olur iken ama evini sel basan kimse için kötü olabilir. Burada olgusal olanın "iyi" ve "kötü" olarak nitelendirilmesi ona bir değer katmaktır. Ama "Ali yalan söylemedi" önermesi, sadece bir olaya ve bir bilgiye dayanır. Halbuki ilk önerme, bütün zaman ve mekânlar için geçerlidir.

Daha doğrusu zaman ve mekân üstüdür. Bu sebeple aşkın değerler her zaman geçerlidir kalıcıdır ve tatmin edicidir. Peki değerler, öznel (sübjektif, keyfi, indi, izafî) bir yakıştırmadan ibaret midir, yoksa sadece bir inançtan ibaret midir? insanın dışında nesnel (objektif bir gerçekliği yok mudur, objektif bir gerçeği iâde etmez mi? R. B. Perry değerleri insanın ilgileri, ilgilerin cinsi, miktarı ve yoğunluğu çerçevesinde izah edebileceğimizi söyler. Buna göre değerlerin objektif yanı var, demektir. İlgi ile hoşlanma, ihtiyaç, tercih gibi eğilimler kastediliyor. İlgi konusu olan şey, iyi veya kötü bir değer taşır.

Psikolojik açıdan değerin önemi, objektif esasa dayanmasında değil, onun kalıcı, doyurucu bir inanç olmasındadır. Dolayısıyla bu önem, insan davranışlarına yön vermesindeki etkisinde aranır. Aslında değer objeleri aşar. Meseleye felsefî açıdan bakılırsa, değerlerin, insanın varlık şartlan olduğunu söylemek isabetli olur. Zira insan değerlerini, neticede varlıkla olan ilişkileri sonucu olarak kurar:

İnsan, varlıklara ait edindiği bilgileri rastgele kullanırsa, başını felaketlerden alamaz. Aklın kullanılması bile rastgele olmaz. O da bir takım kurallara göre kullanılır. Değerler, insanın hayatta edindiği tecrübelere dayanılarak konulduğu için, *onun davranışlarına ölçü vazifesini görür*. İnsan aklını, hem müsbet hem de menfî yönde yani iyilik için de kötülük için de kullanabilir, kullanmaktadır da. Değerlerin işlevi, burada kendini gösterir: *Bu işlev, insanın aklını müsbet yönde, iyilikler yönünde kullanmasını sağlamaktır.*

Bu bakımdan *değerler, insan davranışlarına ölçü getirdiği gibi, sınır da getirir*. İnsan zihni, aktif olduğundan her şeyi düşünür, tasavvur eder. Zihnin bu aktifliğinin ifadesi olan davranışlara, eylemlere sınır koymak yerinde bir hareket olur. İnsanın elde ettiği bilgiler sonsuz ve pasif olduğu için onlara değil, ama o bilgilerin kullanılışına, sınır koymak gerekir ki bunu da ancak değerler yapabilir.

İnsanın değerlere bağlılığından söz etmiştik. Bu bağlılık samimi ise, insanın hareketleri de samimidir; Sahte ise, o zaman değerlerin istismarı ile karşı karşıya kalırız.

Sahte bağlılıkta eğilim, ilgi menfîdir. Bir kimseyi sahte bağlılığa sevk eden amil menfaattir; meselâ kişi dinin emirlerini, gösterişe kapılmadan, çıkar düşünmeden sırf Allah'ın emri olduğu için yaparsa değere bağlılığı, samimi ve katıksız olur. Yoksa onu gösterişe iten değerin kendisi veya yapısı değildir. Değerlere sahte bağlılık değerleri yıpratır. Eksiklikten kaynaklanan sahte dindarlık, ilâhî doğruları doğru olarak öğretmek suretiyle önlenebilir. Böylece egodan çıkan bencillikler, insan tabiatının yontulmamış unsurlarının ilâhî bir kimliğe bürünmesinin önüne geçmiş olur. Dolayısıyla doğru ve tatmin edici bir din eğitimi ve öğretimi sahteciliğin ilacı durumundadır.

İnsanın değer var eden bir varlık olduğunu ve tabiatta değerin olmadığını söylemiştik. Değerleri koyan, keşfeden ve onlara bağlanan insan olduğuna göre, insan değer ilişkisi açısından, değer-toplum, değer-kültür ilişkilerine de kısaca temas edelim:

Maddî olmayan, kalıcı olan değerler ruhsal öze dayanır. Değerlerin iman kavramına, ahiret alemine uzandığını söylemiştik. Kalıcı olan, aşkın olan, yanı ger-

çeklikler dünyasını aşan, kaynağını aşkın varlıktan yani Allah'tan olan değerler, öbür dünyaya uzanır. Bundan dolayı gerçekler, nesneler dünyasından elde edilen verilerle sınırlandırılamaz.

İnsan ruhunun derinliklerindeki özlerden gücünü alan aşkın değerler kültür dünyası içinde ortaya konabilir. Bu sebeple değerler toplumları da etkiler, toplumlar kendi nüfuzlarını değerler sayesinde dünyaya yayma imkânı bulurlar. İnsanlar değerlere bağlılıkları nisbetinde, kültürleşirler, insanileşirler ve medenileşerek kültür ve medeniyet meydana getirebilirler. Toplum, devlet ve toplumun ana konulan, esasları, değerler zemininde varlık kazanırlar. Bundan dolayı değerleri yıkılmış, değerleri sarsılmış toplumlar ve kişiler ya çökerler yahut sıhhatli bir gelişme gösteremezler. Hayata mânâ veremezler. İnsan oluşlarını hissedemezler. Yaratıcı olamazlar. Köleliğe, gizli veya açık esârete boyun eğerler. Aksi de doğrudur. Değerlere samimiyetle bağlanan topluluklar sağlıklı, yaratıcı, hamleci olurlar. Huzurlu ve mutlu olurlar. *Huzursuzluğun kaynağı, değer buhranıdır.*

İnsan neden değer meydana getirir, değer oluşturur? Biraz da bu sorunun cevabını bulmaya çalışalım:

İnsan bu âleme tekâmül etmek, olgunlaşmak, kaba tabiatını yontmak için gelmiştir. Bundan dolayı kemâle ermeyi, mükemmelleşmeyi ister. Hareketlerini, davranışlarını mümkün mertebe hatasız veya sıfır hatâ ile yapmayı hedefler. Böylelikle, dış şartların ve kendi biyolojik yapısının yönlendirdiği bir canlı olmaktan çıkmak ister. Yalnız bunu başarabilmesi için zihninde ortaya çıkan belirsizlikleri yenmesi, seçenekleri iyi değerlendirmesi, belirsizlik ve kararsızlıktan kurtulması lazımdır.

Seçenekler arasında uygun olanı nasıl seçecek? Tereddüt ve kararsızlık içinde seçemez; rastgele veya yazı-tura ile de seçemez. O zaman kumar oynuyor demektir. Uygun davranışları seçmesi ve bunun kararını kesin vermesi lâzımdır. Ama bu da yetmez. Bu seçtiği davranışları yapabilmesi için uygun zamanı da iyi seçmesi gerekir. İşte bunlar onda kararsızlık ve tereddüt doğurabilir. Bu sıkıntılı durumdan kurtulmak için DEĞER oluşturmak ihtiyacını duyar.

Değerler âhenkli ve çelişkisiz olmalıdır. Aynı zamanda hissen ve ruhen tatmin edici olmalıdır. Tereddütleri insandan kaldıracak olan kaynak, imandır. Değerlerin ahenkli ve mantıklı makul olması, inançtan kaynağını alması aynı zamanda onları, birleştirici kılar.

Bu kaynak ne olabilir? Bilimin ve aklın mahsulü olan bilgiler, değişken, izafî, göreli, çift kutuplu (süje-obje kutuplarına dayanır) dur. Dolayısıyla hem kapsayı-

cı hem birleştirici olamaz. Bu bakımdan insan kalıcı olan değişmez, tatmin edici, huzur veren değerleri ancak Allah'a ve dinin müeyyidelerine bağlanmakla elde edebilir.

İnsan Aşkın varlıktan, Allah'tan gelmeyen, sınırlamalardan, yasaklardan kaçabilir:cezalardan kendisini şöyle veya böyle kurtarabilir. Yasakların ulaşamayacağı zamanı ve zemini elde edebilir. Yani kanunları, örf ve âdetleri çiğneyebilir. İnsanın kaçamayacağı varlık, Allah, yahut mutlak varlıktır. Ona inanmayanlar bile ondan kurtulamaz. Allah'a inanmayan kişinin değişmez tatmin edici değerleri olamaz. Bu sebeple mezkûr romancı Dostoyevski "Eğer Allah yoksa, her şey mubahtır" demişti. Yani Allah yoksa, bağlanacak, çekinecek bir şey yoktur; kontrol de yoktur. Meselâ Kur'an da "İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"

İnsan kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor?" deniliyor. (Beled: 5-6). Böyle bir kontrole inanan insan, kendisini kontrol altına alabilir. Yoksa hukuk kuralları, böyle bir şey için yeterli değildir.

Nitekim Hacı Bektaş Veli, *Makâlât* adlı eserinde "her insanı 360 melek korur. Sen bunları unutur, kendini yalnız sanır, edebsizlik (yani âhlaksızlık) yaparsın; ama hemcinslerinin yanında edebsizlik etmekten utanırsın. Hani senin meleklere inandığın?" diyerek *insanın içinde bir oto-kontrol merkezi ve mekanizması kurmak ister.* Çünkü her insana bir polis diksen bile, yine ahlâksızlık önlenemez. Zira polis de insandır, o da şaşar, o da yanılır ve yenilir öyleyse hakiki kontrol iç kontroldür ki bu da Allah'a bağlanmakla olur. Allah'a bağlanamayan insanlar şöyle veya böyle "Home homini lupus" "insan insanın kurdudur" hükmünü icrâ ederler.

Bugün yeryüzünde insanlar ve toplumlar Allah'a inanamamanın, inanıp da bağlanamamanın azabını çekiyorlar. Allah'a ve emirlerine samimiyetle bağlananlar, bilim ve teknoloji ile ters düşmezler ve onun nimetlerinden rahatça istifade ederler. Değerlerin ilgi duyulan, arzu edilen şeyler olduğunu ifade etmiştik. Bundan dolayı değerler zorlayıcı, dayatmacı değildir, kendilerini dayatmazlar. Ama gönüllere girerek insanı celbederler. Allah yoksa, beni belirleyecek değerler de yoktur. O zaman insan, kendisinin Tanrı olduğunu ileri sürer ve kendini yaratmaya kalkar. Ateist varoluşçular da olduğu gibi (Bilhassa Jean Paul Sartre'da) Değerde bağlanma vardır; şahsiyet vardır. Bunlar yoksa değerler de yoktur. "Kendini Bil!" sözü bir değerdir, bir inancın gereğidir. Bağlanma da yine iman gerektirir.

Değerlere ve onların kaynağına bağlanan kimse ahlâkî bir şahsiyete sahip de-

mektir!.

***

Yukarıda, bir inanç olarak değerin, dünyanın belli bir kısmıyla ilgili bilgi, duygu ve idraklerimizin bir terkibi olduğuna işaret etmiştik. Bu bize değerlerin yapısı ve teşekkülü hakkında bir ip ucu verir.
Bir değer, tek bir inanca değil, organize toplum bir grup inanca dayanır, onlara karşılık gelir:

Mesela "insanlara yardım etmek iyidir" önermesi veya hükmü çeşitli inançlara dayanır. Bu konudaki inancımız, insan ilişkileri ile ilgili muhtelif hayat tecrübelerimiz neticesinde doğmuştur.

1) İnsanın değerine ve yüce yaratılışına olan inanç,

2) İyilik yapmanın verdiği vicdan huzuruna olan inanç,

3) Yardım yapmanın sevgi ve merhameti yayıp kin ve nefreti kaldırdığına, dolayısıyla barış getirdiğine olan inanç,

4) Allah'ın iyileri sevdiğine O'nun rızasını kazandıracağına olan inanç,

5) Ahirette bunun bir karşılığı olacağına inanç. İşte bütün bu inançların, bu değerin oluşmasında katkısı vardır. Şu halde değerler ferdi olduğu kadar, içtimaî (toplumsal) ve hattâ evrenseldir.

***

Din eğitimi ve öğretimi ciddi, düzenli ve tatminkâr olarak verilirse, fertlerin değerlere bağlılığı rahatlıkla temin edilir. Bu değerlere bağlanamayan kişiler, insanlık dışı tutum ve davranışlar sergiler.

Yalnız burada çok önemli bir nokta var: Değerler eğitimi, planlı bir şekilde yapılmalı; ama bunu sâdece din eğitimine yüklememelidir. Nitekim Avrupa Konseyi yukarıda adı geçen kararında tarihi konular, tarihi kahramanlar da dahil okul kitaplarında farklı boyutlarda dinin özenle tasvir edilmesini tavsiye etmiştir. (madde: 16/c). Bu sebeple tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, insan haklan, biyoloji, psikoloji, sosyoloji gibi bir çok derste, bunlarla ilgili kitaplarda, yeri gelince manevî ve aşkın değerleri destekleyen, telkin eden ifadelere yer verilmelidir. Aksi takdirde "Kaşığıyla verir, sapıyla gözünü çıkarır" ata sözünde denildiği gibi, Din Bilgisi derslerinde verilen değerlerin geri alınması durumuna düşülür.

***

Değer, değer deyip durduk. Nedir bu değerler? Aşkın değerlerin başında Allah ve onun bildirdiği inanç konulan, İslam, Kur'an, Peygamber ve Kitap'ta, hadiste bildirilen değerler. Bunların topluma yansımış şekli olan ahlâkî değerler gelir.

Bunlar eğitim yoluyla verileceği için eğitim değerleri de denilebilir. Bunlara ilaveten manevî değerler de denilen bu değerlerin başlıcalarını şöyle sayabiliriz:

Din, Allah, Peygamber, Kitap sevgisi; Vatan sevgisi, dil, millet sevgisi, şehitlik, gazilik, cihad, tarih sevgisi, insana sevgi, kendine saygı, insana saygı, sorumluluk, sabır, paylaşma, yardımlaşma, şefkat,. merhamet, büyüklere saygı, ilme ve sanata sevgi, aileye saygı, aile bütünlüğünü koruma, insan ilişkileri, gibi değerlerdir. Bunlar insani, tutarlı, anlaşılır, makul ölçüler içinde olmalıdır. En önemli toplumsal değerlerin başında saygı, sevgi, sorumluluk gelir. Namusluluk (iffet) güven (kendine, başkasına ve hayata), cömertlik, kendini aşma, manevîlik, yaşama sevinci, adâlet, cesâret, disiplin, zihni tutarlılık gibi değerler önde gelen ferdi değerlerdir. Bu değerleri çoğaltabiliriz. Yalnız bunların her birinin altında az veya çok Allah'a ve dine olan inançlar yatar. Meselâ vatan sevgisinin altında dinî inanç vardır. İslam'ın getirdiği şehitlik ve gazilik gibi değerler olmazsa, cennet va'di olmazsa, kimseyi kolay kolay vatan uğrunda ölüme götürmek mümkün olmaz. Gazilik ve şehitliğin Türk ve İslâm Tarihinde çok büyük rolü ve yeri vardır. Nitekim meşhur Tarihçi Paul Wittek, Anadolu'nun fethini ve Türkleşip İslamlaşmasını gazilik ruhuna bağlamaktadır. Ona göre, gazilik zihniyeti ve ruhu, insanları en çok coşturan unsurdur. O, buna "*fanatik bir şevk*" demektedir.[2] Bunun yanında vakıfların vakıf medeniyetinin kurulması "Hayırda yarışınız" ayetine ve öldükten sonra amel defterinin kapanmaması inancına dayanır. Bu değerleri dinden, imandan soyutlamak, onları maddîleştirmektir ki, o zaman da kalıcı ve doyurucu olmaz.

***

Şimdi biraz da bu değerlerin çocuklara nasıl kazandırılacağı meselesi üzerinde duralım. Biraz önce kitaplardan bahsederken, bütün ders kitaplarında özellikle Din Kültürü, Tarih, Yurttaşlık Bilgisi ve İnsan Haklan, Hayat Bilgisi gibi derslerde münasebet düştükçe bu değerlerin tanıtılması lâzımdır, dedik. Okulda değerler, kötülenmemelidir. Her dersin öğretmeni (Fen bilimleri de dahil) manevî değerlerle ilgili inançları desteklemelidir.

Bundan daha mühimi okulda öğretmenler ve idareciler, bu değerleri benimsediklerini, yaşayarak davranışlarıyla göstermelidir. Yani öğretmenler ve idareciler,

öğrencilere ve diğer insanlara daima iyi örnek olmalıdırlar.

Bundan önce çocuklar, evde eğitilmelidir; değerler en güzel şekilde evde, aile ortamında kazandırılır. Bu, tarihi, sosyolojik bir hakikattir. Çocuğun küçükten itibaren görerek ve duyarak anne ve babasından aldığı eğitim, kendisi ve toplum için uygun davranışları kazanmasında çok büyük katkı sağlar.

Nitekim, yapılan bazı araştırmalarda çocuklar ahlâkî davranışlarında ve bilgilerinde, öğretmenlerden ve arkadaşlarından çok, anne ve babalarına benzerlik göstermişlerdir.[3]
Yerleşmiş değer sistemlerinin (sosyal değerlerin), çocuklarda ilk defa ne zaman başladığı hususunda psikologlar pek anlaşamamaktalar. Bununla beraber, bazı psikologlar çocuğun doğduğu günden itibaren değerleri edinebileceğini ileri sürüyorlar. Meselâ Fransız psiko-analisti François Dolto, çocuklar, ilk aydan itibaren "her şeyi" anlarlar. Sözlü olmasa da iyi bir iletişim onların dünyasına nüfuz etmeyi sağlar, diyor.[4]

Çocuğun içinde doğduğu toplumun kültürünü kazanmasında ailenin rolü ve kontrolü çok önemlidir. Bu unutulmamalıdır.

Burada ailelerin özellikleri önemli rol oynar. Bunları şöyle belirtmek mümkündür:

1) Aşın, katı, sert, aile tipleri: (ezilmiş, içine kapalı, şiddet taraftan, okula ve topluma uyum sağlayamayan, kendine ve topluma güvenini kaybetmiş aileler.)

2) Katı fakat otoriter aileler (içinde uyumsuz, isyancı, saldırgan kendini yalnız hisseden, kimliksiz, başarısız olduğuna inanan aileler.)

3) Rehber olmayı ön plana almış aile tipleri (kendi içinde uyumlu, otonomiye, yaratıcılığa sahip, sorumluluğun zaaflarını bilen, mükemmele yönelmiş aileler.)

4) Yumuşak ve iyi huylu aile tipleri: (talihine küskün, sorumluluğunu bilen, teşebbüs gücü zayıf, güçlüklere direnemeyen, gecikmiş bir otonomiye doğru ilerlemede olan aileler,)

5) Umursamaz aile tipleri; uyumsuz, güvenemeyen, güven vermeyen, intiharcı, uyuşturucu bağımlılığı olan, başarısızlık duygusu taşıyan, fuhşa yönelmiş (prostitution) maddî, sıkıntıda olan aileler.

Bunların her birisinin elinde yetişen çocuklar farklı farklı olacaktır. Bunların ortak noktalarda birleştirilmeleri ortak değerler vasıtasıyla olacaktır ki bunu da

[4] Claire Leduc, *Comment T.* s. 125.

basın yayın kuruluşları, gönüllü kuruluşlar ve bazı devlet kuruluşları müştereken yapabilirler.

Sosyal yönden değerler "Bir toplumun üyeleri tarafından izlenen ve benimsenen genel amaçlar" olarak tarif edilmektedir. Bu açıdan değerler, iktisadi, estetik, sosyal, siyasî, ahlâkî, dinî değerler şeklinde de bölümlenmektedir. Fakat bunların hepsinin temelinde inançlar etkili rol oynar. Çünkü hâkim değer, kişinin şahsiyetine şekil verir. İnsanlar bir bütünlük içinde hâkim değer veya değerler sayesinde dünya görüşlerini oluştururlar. Dolayısıyla kişinin hayat felsefesi, dünya görüşü, onun yaşadığı değer sistemi demektir.

Değerlendirme yaparken, bir nesneye, bir davranışa, bir olaya değer biçerken açık ve anlaşılır olan, müphem ve karmaşık olana tercih edilir. Burada sosyal yönden kabul görme, itibarlı olma da rol oynar. Ayrıca daha önce de işaret ettiğimiz gibi, zihni tutarlılık da önemli rol oynar.

Değerleri çocuklara kazandırmanın bazı ilkelerini de burada ifade edebiliriz:

1) Değerlerin çocuklara aktarılması, eğitimin en büyük amacı, kazancı olmalıdır. İyi, güzel, doğru olan, hayata bir mânâ veren her şey, manevî (morale) ve ahlâkî olarak kabul edilir. Aileler bunları, her durum ve şartta veya fırsatta, bıktırmadan kazandırmalıdır.

2) Bu kazandırma duygulan derinden etkileyecek tarzda tatlı ve samimi bir ilişki kurarak yapılmalıdır. Onların kapalı dünyalarına ancak böyle girilebilir.

3) Değerler, günlük hayatın sevimli, hoş olayları, sürprizleri fırsat bilinerek kazandırılmalıdır. Yahut âile bizzat kendisi böyle fırsatları yaratabilir. Bayramda, seyranda, ziyarette, doğum gününde, okula başlamada, başarılı sonuç münasebetiyle küçük bir jest, değerlerin onların mânâsını kavramalarını sağlayabilir.

4) Çocukları günlük faaliyetlerimize ortak kılmakla olabilir.

5) İyi bir iletişim kurmanın bir gaye değil, bir vasıta olduğunu hatırdan çıkarmamalıdır.

6) Çocukları daima teşvik etmek, ödüllendirmek ve cesaretlendirip ümitlerini kırmamak, karamsarlık değil, iyimserlik; korkaklık, pısırıklık, miskinlik değil, cesâret, hamlecilik ruhu verilmelidir.

7) Çocuklara adâletle davranıp her birinin özel ihtiyaçlarına cevap vermek suretiyle adâlet sağlanabilir.

8) Çocukları daima gözlem altında tutmak, onlarla sıkı ilişkiyi gevşetmemek,

iyi neticeyi kolaylaştırır.

9) Ailede kavga, gürültü, bencillik, güç gösterisi gibi yanlış davranışlara meydan vermemeye dikkat edilmelidir.

Çünkü değerleri çocuklara âilede kazandırmanın en büyük engeli, en büyük düşmanı huzursuz, kavgalı, gürültülü ve sarsıntılı bir hayat ve düzen bozukluluğudur. Bunu okul ve toplum huzursuzlukları için de söylemek mümkündür. Aileyi, toplumu ve kişiyi manevî bir iklime sevk etmek lâzımdır.

Bu ilkelere dikkat edilerek, çocuklara kazandırılacak an'anevî değerler, onların davranışlarını belirleyecek, davranışlarına ölçü, sınır ve ciddiyet kazandıracak, hayata bakışlarını, dünyaya mânâ kazandırmalarını sağlayacaktır.

Mânevi değerlerin kazandırıldığı ciddî bir din eğitimi; ferdî ve toplumsal hayata bir çok güzellikler yansıtabilir. Bizim ülkemizde ciddi din eğitimi alan çocukların, ileriki hayatlarında bunun nasıl müsbet etkileri olduğuna dair, önemli araştırmalar mevcut değildir. (zaten böyle araştırmaların yapılması da zordur, çeşitli yaftalarla ve suçlamalarla engellenmesi kuvvetle muhtemeldir)

Yalnız burada Ziya Gökalp'in iki sözünü hatırlatmak yerinde olacaktır: Gökalp, küçüklüğünde dinî terbiye alan kimselerin ileride seciyeli ve şahsiyetli, almayanların ise seciyesiz ve şahsiyetsiz olduğunu söyler. Ona göre fertlere şahsiyet veren velilerdir, cemiyetlere şahsiyet kazandıranlar ise peygamberlerdir.

Burada daha önce sözü geçen ABD Yüksek Mahkeme Başkanı Yardımcısının konuşmasından bazı rakamlar nakletmek istiyorum.

"Yasalara saygılı olan gençlerin daha ziyade kiliseye giden ailelerden geldiği saptanmıştır. Aile disiplini uyuşturucu kullanmayı % 50 azaltmaktadır."

"Dini bağlılığı olmayan gençlerin, dinî duyguları olan gençlere göre iki misli daha fazla suç işlediği görülmüştür. Geleneksel değerlere bağlılık ile başarı arasında da ilişki bulunmuştur. Başarılı 24 bin lise öğrencisi üzerinde yapılan bir araştırmada bunların sigara içmeyen % 88, içki içmeyen % 50, uyuşturucu kullanmayan % 94, cinsi ilişkide bulunmayan % 76, geleneksel kurallara göre evliliği yeğleyen % 87 ve kiliseye bağlı olan % 80 ve bilfiil giden % 72, haftada 10 saatten az televizyon izleyen % 52 oranında tesbit edilmiştir.[5]"
Aynı zat, suçların azaltılması ve önlenmesi hususunda 19 bin tane "Mahalle gözetleme programı" uygulandığını, bunların vatandaşın çaresizliğini önlediğini, o-

[5] Marc Canon, "Kültürel Değerlerin Çöküşü ve Toplumda Suçların Artışı", *Kamu Hizmeti Dergisi*, Sayı: 24, Ocak 1990.

kullarda uyuşturucu liderlerini gözetleme programlarının da oldukça etkili olduğunu, okullarda ahlâkın öğretilmesi, âile ve toplulukları güçlendirmek, kaliteli iletişim ile gençlere yol gösteren program uygulamak gerektiği gibi bir takım tedbirler saymaktadır.

Benzeri hükümler ve tedbirler bizim ülkemiz için de geçerli olabilir.

Temelde insana ve yaratıcısına saygıya dayanan bir değerler eğitimi çok güzel meyveler verecektir. Bunlara yukarıda yer yer işaret edilmiştir. Takviyeli değerler eğitimi, bir iman ve ahlâk eğitimi olduğu kadar, bir zihin, bir zihniyet ve düşünce eğitimidir de.

Yukarıda söylediğimiz bir hükmü tekrarlayarak sözlerimizi bağlayalım: insanın ve insanlığın ıztırabı, Allah'tan uzaklaşması, değerlerden uzaklaşması ve değersiz bir hayat peşinden koşturup durmasıdır. Değerlerin imar, inşa edildiği ve eğitiminin verilerek yeni nesillere benimsetildiği toplumlar, huzura, sükuna kavuşmaya namzettirler.❐

FAYDANILAN KAYNAKLAR:

- S. Hayri Bolay, Mümtazer Türköne, *Millî Eğitimde Alternatif Perspektifler,* Ankara, 1996.
- S. Hayri Bolay, Mümtazer Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara,1995
- Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam, 1990.
- Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul, 1993.
- Cavit Ünal, *Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma,* Ankara, 1981.
- Claire Leduc, *Comment Transmettre Des Valeurs Essentielles â Nos Enfants*, Editions Trustar, Collection Famille, Montr'eal (Canada), 1998.
- H. Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, Ankara, 1964.
- *Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu* (TÖMER), Ankara 1998
- Marc Canon, *Kültürel Değerlerin Çöküşü ve Toplumda Suçların Artışı, Kamu Hizmeti Dergisi*, Sayı: 24, Ocak, 1990.
- John Kingley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, Çev. R. Çamuroğlu, İstanbul, 1991.